

R. VÁRKONYI ÁGNES:

A török kiűzésének eszméje a magyar politikai gondolkodásban a XVII. század közepén

1660 őszen Grazban az Udvari Titkostonács és a Haditanács I. Lipót császár elnökletével tartott ülésére a királyi Magyarország világi és egyházi főméltóságviselői és a vármegyék közös tervezetet nyújtottak be a *török kiűzésére létrehozandó nemzetközi szövetségről*. Majd 1661 januárjában a Titkostonács elnökénél, Portia hercegnél tartott bécsi konferencián a magyar politikusok ismét nagyterjedelmű beadványban fejtették ki: elérkezett az idő, hogy nemzetközi szövetség létesüljön — több ország, Lengyelország, Franciaország, Svédország, a Vatikán, Velence, a többi itáliai állam, a német fejedelemségek, Erdély, Magyarország és a Habsburg császár — összefogásával *támadó, offenzív háború megindítására a török ellen*.¹

Mindkét előterjesztés lényegében az *európai koalíció tervét* vázolja fel, azt a módot, ahogyan nem sok idő — huszonegynehány év — múltán megvalósult a török kiűzése Magyarországról.

Közismert, hogy a török magyarországi hatalmának megdöntése egész Európát érintő, a harmincéves háború és az angol forradalom mellett az egyetemes fejlődés szempontjából történelmi jelentőségű eseménye volt a XVII. századnak. Méltán érdemel figyelmet tehát, hogy a magyar politikai gondolkodásban mikor, hogyan és milyen összefüggésben tűnik fel a török kiűzésének gondolata. Éppen ezért bármilyen hálás feladat lenne például bemutatni a történeti irodalomban mindezidáig ismeretlen 1661. évi, „Opinio” címmel ránk maradt terjedelmes beadvány egész gondolatmenetét, ismertetni széleskörű elemzését a török torkában élő Magyarországról, javaslatát a közteherviselésre, vagy a háború és béke elméleti kérdéseit Grotius alapján fejtegető részletét, mindezekről most le kell mondanunk. Előadásunk szűkreszabott keretei között csupán azt vázolhatjuk, hogy a nemzetközi koalíció terve a török kiűzésére hogyan illeszkedik a magyar és az európai politikai gondolkodásba, mikor, milyen politikai talajon, milyen ideológikus formákat öltve tűnik fel.

A XVII. század közepén a török európai hatalmát megdöntő terveknek gazdag, mintegy másfél évszázados hazai és európai hagyományai vannak.

Magyarország politikusai, hadviselői és értelmiségi rétegei a XVI. században a napi veszedelem kényszerítő körülményei között keresték a török feltartóztatásának módjait. A közismert politikai lépések, a várvédelmi harcok értelmét és

¹ Der Ungarischen Herren Consiliariorum so su Grätz versanlet Meinungen wegen beschehenen Angriffs auf Wardein. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzKK) App. II. 855; — Opinio Dominorum Consiliariorum Hungarorum OL P-125 Eszterházy hercegi lt. Pál nádor iratai 91. köteg 9321 sz. Ismerteti Molin velencei követ 1661 januári jelentéseiben. A. F. Příbram: Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe. Bécs 1901.

jelentőségét összefoglaló levelek, irodalmi emlékek, a török magyarországi hódításainak okaival foglalkozó írások közös vonása, hogy az ország védelmét mindig nemzetközi szövetségi rendszerben képelték el, és új társadalmi forrásokat próbáltak megnyitni a belső erő megnövelésére. S bár általában a török elleni harc értelme a kereszténység védőbástyája gondolatban öltött ideológiai formát, a társadalmi indítékokkal telített, és a haza vagy a nemzetvédelem gondolati magja köré épülő elképzelések, európai eszmeáramlatokkal átítatva, a kereszténység vagy a reformáció eszmerendszerében is elég sok variációt mutattak már.

Európában a törökellenes harccal foglalkozó röpiratok, tervezetek sokasága lényeges gondolati anyagát tekintve két műre vezethető vissza. Az egyik a XVI. század elejétől származó, s eredetileg X. Leo pápa számára készített ferencrendi felterjesztés, amely „Anschlag wider die Türken” vagy hasonló címmel többször megjelent.² A másik Luther Mártonnak a török elleni harc kérdéseivel foglalkozó úgynevezett tábori prédikációja 1542-ből: „Eine Heerpredigt wider den Türken”.³ Arra, ahogyan a két mű a török hatalom megsemmisítését, vagy megsemmisülését elképzeleli, az események naponta rácafoltak. A török sorozatos hódításai ugyanúgy az illúziók világába utalták az Anschlagban kifejtett tervet az egyházi szervezetekre és a kereszténység eszméjének mozgósító erejére épített megsemmisítő hadjáratról, mint Luther megállapítását, hogy a török hatalom az isteni gondviselés jóvoltából már nem növekszik tovább. Érdekes azonban, hogy bár a kereszténység eszméjének mozgósító erejébe vetett hit, vagy a vallási motívumok tovább élnek — egyre inkább előtérbe kerülnek e két röpirat konkrét részletkérdései, mint például a társadalom közteherviselése, a hadseregszervezés követelményei, az állam érdeke, feladata, a török hatalmi szervezet természete.⁴

Izgalmas feladat végiglemezni Busbequiusnak, Rudolf császár flamand származású diplomatájának 1581-ben kiadott híres művét.⁵ Az „Exclamatio: sive de re militari contra Turcam instituenda consilium” mintha az Anschlag és a Heerpredigt elemeiből lenne összegyúrva. Összmondanivalójában azonban mégis egészen más. Mert Luther bibliai látomása,⁶ az Anschlag radikális társadalmi javaslata a köznépre építendő hadsereg tervéről, sok egyébvel együtt, már határozott, konkrét programot szolgál. Busbequius röpiratának jelentősége a XVI. század végén abban áll, hogy közvéleményt formáló erővel szögezi le: minden korábbi vélekedés a török hatalom elhanyaglásáról: jámbor mese. A célszerű védelem megszervezése az államhatalom feladata, de gazdasági érdeke is, mégpedig oly módon, hogy népi erőkből állandó nemzeti hadsereget kell felállítania. Már nem a kereszténység egyetemes védelme, hanem a haza megmentése, a hazaszeretet nevében szólít fegyverbe, s az államhatalom és az ország minden

² Anschlag eines Zug wider die Türken. Anschlag wider die grausame und blutdürstigen Tyranny des Türken (1541, 1542). *Göllner*: Turcica.

³ *M. Luther*: Eine Heerpredigt wider den Türken. Wittenberg 1542, legutóbb elemzi: *Ruzsás L.*: A nyugati közvélemény és Magyarország harca a török ellen. *Értekezések*, II. 1969.

⁴ A már korábban is felmerülő fantasztikus tervek (*Tardy L.*: Izsák zsidó orvos a perzsiai uralkodó és Corvin Mátyás összekötője a törökellenes világliga megszervezésében. Magyar Zsidó Oklevéltár, 12. k.) 1571-ben a lepantói csata után szaporodtak meg: *A. Tamborra*: Gli stati italiani, l'Europa e il problema turco dopo Lepanto. Firenze 1961.

⁵ *Ch. Th., Forster—F. H. B., Daniell*: The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, seigneur of Bousbecque Knight, Imperial Ambassador I—II. London 1881. Legutóbb: *Otto Neck* (Graz 1964) foglalta össze Busbequius műveinek kiadását.

⁶ Vö. *Ruzsás L.*: i. m. 64.

rendű lakóinak közös érdekét hangsúlyozza. A továbbiak szempontjából azonban lényeges megjegyeznünk azt is: csakis *védelmi harc*ról beszél és a *nemzetközi összefogás* gondolatával különösebbképpen nem foglalkozik.

Elégé közismert, hogy az Exclamatio közvetlen forrásul szolgált Zrínyi művéhez.⁷ A „Török Áfium ellen való orvosság” felépítésében, gondolatmenetében és érvényanyagában is a flamand diplomata akkor már rendkívül sok kiadást megért nemzetközi hatású röpiratát követi.⁸ Az viszont kevésbé ismert, hogy a magyar tervek is hatottak Busbequius művére. Az Exclamatiot ugyanis — tudomásunk szerint — egyetlen alkalommal adták ki mint önálló röpiratot, 1663-ban, bilingvis kiadásban.⁹ Nevezetessége ennek a kiadásnak, hogy a német fordításban már nem *védelmi*, hanem *támadó* háborúról van szó. Emellett olyan politikai és gondolati közegben jelent meg, hogy a nemzetközi török-ellenes szövetség megeremtésének is propagandairata lehetett.¹⁰

1663—1664-ben ugyanis már megvalósulóban volt az, amit a bevezetésben idézett két magyar előterjesztés hangsúlyozott, s amit Magyarország nádora, Wesselényi Ferenc 1664 tavaszán az egész országot fegyverbeszólító kiáltványában így fejezett ki: amire nemzedékek vártak, bekövetkezett, Európa hatalmai szövetséget kötöttek és megindult a törököt kiűző háború.¹¹

Az eddigiek alapján indokolt kérdés: Magyarországon voltak-e politikai és gondolati előzményei a nemzetközi szövetségben indítandó támadó törökellenes háború tervének? Ha azt kutatjuk, hogy a kereszténység védőbástyája kifejezésben koncentrált tartalmat mikor váltja fel Magyarország, a magyar nemzet megszabadításának gondolata a török hatalma alól, s mindaz, ami ebből következik — igen gazdag és izgalmas problémák területe nyílik meg előttünk. Itt csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy az új gondolatrendszer kialakulásának egyik legfontosabb állomását a XVI. század végén: a 15 éves háború, és a Habsburg-dinasztia erejében való drámai csalódássorozat idején kell keresnünk. Báthory István terve, a kelet- és középeurópai országok közös összefogásával indítandó aktív hadjárat a török magyarországi hatalma ellen, az európai politika szempontjából is újdonság.¹² Különböző az ország felszabadítását célzó hazai, igen különböző tervek a XVII. század első felében két bázisra épülnek. Nemzetközi segítségre csakis a belső renddel és reformokkal megerősített magyar társadalom számíthat.¹³ Ez az egyik feltétel. A másik: a szervező államhatalom lehet, tehát az erdélyi fejedelemség vagy a Habsburg-állam.¹⁴ Az 1660. évi grazi előterjesztés

⁷ Ferenczi Z.: Zrínyi és Busbequius. Akadémiai Értesítő, 1917.

⁸ Klaniczay T.: Zrínyi Miklós. Bp. 1964. 654.

⁹ Augerii Gislenii Busbequii trium caesarum legati Exclamatio sive de re militari contra turcam instituenda consilium (1663). OSzKK App. 2062.

¹⁰ R. Várkonyi Á.: Nemzetközi összefogás a török ellen és a magyar külpolitika 1663—1664-ben. s. a.

¹¹ Wesselényi Ferenc — Stubnya, 1664. február 29. — Bars vármegyének. Szerémi: Emlékek Bars vármegye hajdanából 171—172.

¹² Sinkovics, I.: L'union personnelle et le problème de la centralisation en Transylvanie à l'époque de la royauté polonaise d'Etienne Bathori. Acta Un. Scient. Budapest, 1964.

¹³ A rendi Habsburg-ellenes külpolitikáról: Benda K.: Habsburg politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. Történelmi Szemle, 1970. A belső reformok első propagátora, Magyar István jelentőségét hangsúlyozza: Makkai L.: A Boeszkai-felkelés. Kézirat, a Magyarország története összefoglaló mű III. köt. Magyar István: Az országban való sok romlásnak okairól. Hatását a Török Áfium-ra kimutatja: Klaniczay: i. m. 649. — A XVII. század közepi röpirattudalmat új szempontok alapján vizsgálja: Péter K.: A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. Irodalomtörténeti Füzetek, 83. Bp. 1973.

¹⁴ Az 1655-ös országgyűlésen azzal a feltétellel választották meg a rendek I. Lipótot magyar királlyá, hogy uralkodása idején kiűzi a törököt Magyarországról.

és az 1661. évi *Opinio* még a Habsburg császárt tekinti a nemzetközi szövetség egyetlen lehetséges megszervezőjének. 1663-ban azonban már a korabeli államhatalom magyar rendi szárnyának képviselőit látjuk az aktív politika színterén.

E nemzetközi szövetség szervezésének sokágú történetéből most csupán három mozzanatot említhetünk meg.

1. A szervező munka egyik fókuszában a westfáliai béke után Franciaország erőteljes támogatásával és részvételével létrejött Rajnai szövetség áll. A Rajnai szövetség elnöke, János Fülöp mainzi érsek (háta mögött XIV. Lajos minden segítségével) a fejlődő Európa új követelményei szerint számol az egyes országok törökellenes érdekeivel.¹⁵ A westfáliai béke után az iparilag fejlődő, de nyersanyag- és piacgondokkal küzdő Nyugat-Európa¹⁶ számára gazdasági és kereskedelmi érdekei miatt válik neuralgikus góccá a török közép-kelet európai hatalma. A XVII. század közepén az oszmán birodalomról feltűnően megszorodó ismeretetések a török megszállta országok gazdasági értékeit, vas-, réz-, só- és higanylelőhelyeit, fontos kereskedelmi útjaikat ismertetik. Az európai diplomácia világosan érzékeli, hogy a Köprülü Mchamed nagyvezér vezetésével kibontakozó expanzió Európa fontos gazdasági kulcspozícióira irányul, részben Velencén át a Földközi tengerre, részben Erdélyen és Lengyelországon át az északi tengeri kikötőkre.¹⁷ Míg a XVI. századi Európa a magyarországi csaták, várharcok hírein át érzékeltte a török veszélyt, az 1660-as évek európai tudósításai a török Seeräuber-ek tetteivel, só, olaj és más anyagokat szállító hajók elrablását ismertető leírásokkal fejezik ki az iparosodó, kereskedő Európa új félelmeit. Sőt, a pápai állam is elrabolt hajóit és a Földközi tengeri kereskedelem bizonytalanságát rója fel az oszmán hatalomnak.¹⁸ Már az 1661. évi *Opinio* kifejti, hogy Európa kereskedő államainak, Földközi-tengeri hatalmainak érdeke is követeli a török kiűzését, 1663. október 31-én pedig a Rajnai szövetség tanácsülésére készült „Vortrag, daß man nicht defensive sondern offensive mit dem Türken Krigen soll” című előterjesztés leszögezi, hogy a támadó hadjárat sikere Moszkvát, Lengyelországot és különösen a tengeri kereskedelmet űző államokat fordítaná az oszmán hatalom ellen, mert a Földközi tengeren a török hadihajók a tengeri hatalmak legfőbb ellenségei.¹⁹ A szerveződő szövetség ezek közé a keretek közé illeszkedik. Felölelné Lengyelországot, részt venne benne a Vatikán, az itáliai városállamok, Velence, Erdély, számítanak a török alatt élő népekre — Moldvára, Havasalföldre, a Balkán népeire s Oroszországra, Svédországra sőt Svájcra is. Szervező bázisát a német fejedelemségek és Magyarország alkotnák, egyik legfőbb tényezője Franciaország lenne, olyannyira, hogy a háború fővezéri tisztségének egyik esélyese a francia Turcotte.²⁰ Franciaország török elleni háborújának programját

¹⁵ G.: *Mentz*, Johann Philipp von Schönborn. 1605—1673. Jena 1896—1899.

¹⁶ *Pach Zs. P.*: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV—XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. Századok, 1968.

¹⁷ Molin velencei követ jelentései *Pribram*: i. m.; *Türkische und ungarische Chronick* 1663. Nürnberg 1663. További tisztázásra vár ezzel szemben, hogy a török hatalomra nem jellemzőek az állami szintű kereskedelempolitika európai formái, amire *Hegeyi Klára* hívta fel a figyelmet: A török birodalom a XVII. században. Kézirat a Magyarország története c. összefoglaló mű III. kötetébe.

¹⁸ *Türkische und ungarische Chronick* (1663), 262.

¹⁹ Vortrag, daß man nicht defensive sondern offensive mit dem Türken Krigen soll, 1663. okt. 31. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv (HfHStA), Mainzer Erzkanzlerarchiv (MFA) Reichstags-Akten.

²⁰ *A. Chéruel*: Étude sur la Ligue ou Alliance du Rhin. Paris 1884; *Köpeczi B.*: Franciaország a birodalom megmentője és a keresztúrség lajnokja. Vasí Szemle, 1904.

az ugyancsak 1663-ban német és latin nyelven kiadott röpirat, *Turenne Oratio*-ja vázolja.²¹

2. A szervező politika másik fókuszát a magyar főméltóságok — a nádor, az országbíró s a horvát bán — Wesselényi, Nádasdy és Zrínyi Miklós mozgalma alkotja.²² Több, itt nem részletezhető dokumentum tanúsága szerint a magyar politikusok félig-meddig legális önálló tárgyalásokra járnak Regensburgba, a Reichstag s a Rajnai szövetség vezetőihez, közvetlen kapcsolatot teremtettek János Fülöppel és Párizsban XIV. Lajos miniszteriumával, s ők szervezik a szövetség keleteurópai szárnyát Erdéllyel és a román fejedelemségekkel. A tárgyalások mögött Zrínyi súlyos személyisége áll.²³ Érdekes, hogy a „Török Áfium ellen való orvosság” nemcsak Busbequius „Exclamatio”-jának magyar megfelelője, hanem — éppen sajátosan egyéninek tekintett részleteivel, mint például a *tamadó* háborúról írottakkal — egybevág vagy sok hasonlóságot mutat az *Opinio*, a Regensburgban előadott *Vortrag* és a francia *Oratio* gondolati anyagával. Ha pedig az 1663–1664. évi események s a magyar-regensburgi-erdélyi és párizsi tárgyalások összefüggéseibe illesztjük, ha meggondoljuk, hogy Busbequius kiáltvány, *Turenne „Oratio”*-ja 1663-ban jelent meg, feltételezhető, hogy a Török Áfium határozott céllal, e széleskörű mozgalom politikai programja jegyében készült röpirat. Valószínűleg helyesbíteniünk kell azt a szakirodalomban általánosan elterjedt nézetet, hogy ez a mű 1660–1661 telén keletkezett volna. Van azonban a Török Áfiumnak egy olyan részlete, amely látszólag ellentmond annak, hogy kapcsolatban lehet a törökellenes nemzetközi szövetséget létrehozó politikai mozgalommal.

„Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, aki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel.”²⁴ A Török Áfium e közismert sorai, együtt azokkal a fejtegetésekkel, amelyekben Zrínyi sorra veszi az itt említett nemzeteket, s kifejti, miért nem hagyatkozhatunk rájuk, — látszólag megerősíti a magyar történészgenerációkban hagyományos véleményt, amelyet legvégtetesebben egy XIX. századi történétíró így fogalmazott meg: „Zrínyi alaptétele volt, hogy a magyar nemzet maga legyen az, ki e gyűlölt ellenséget hazája területéről kiűzi. . . a magyar e nagy művet *minden idegen segítség nélkül*, egyedül maga végezze el. . . a dicsőség is egyedül az övé legyen. . .”²⁵ Mínoisítést pedig Szekfű zárta le a Magyar Történet lapjain, megállapítván: Zrínyi programja „szép”, „alig realizálható”, de „illúzió” és lehetetlen, következésképpen a valóságtól elrugaszkodott nézet.²⁶ Csakhogy e történétírók figyelmét elkerülte a Török Áfium más részlete, amely viszont mégis a külföldi segítségre utal, s az a körülmény, hogy Zrínyi maga figyelmeztet, hogy műve e tekintetben látszólag ellentmondást tartalmaz: „Tudom, hogy itt valaki azt fogja mondani: ugyan rá jöttél barátom az idegen nemzet segítségére, akit azelőtt igen oppugnáltál.”²⁷ A Török Áfium röpirat, a magyar nemesi társadalom egészét kellett meggyőznie. Nehéz társadalmi közegben kellett tehát hatnia. Kétségtelen

²¹ „Ad regem Christianissimum de bello Turcico Oratio habita Marsalii 31. Aug 1663.” MTA Kt Kézirattár. Ráth 2095.

²² *R. Várkonyi*: i. m.

²³ János Fülöp a kor legjelentősebb magyar politikusát látja Zrínyiben. Levele Hohenehenek Regensburg, 1663. dec. 29. IHHStA. MEA Reichstagsa. Fasc. 219, 195. Vö.: *Várkonyi Á.*: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Századok, 1972. 629–632.

²⁴ A Török Áfium ellen való orvosság. Zrínyi Miklós Összes Művei. Bp. 1958, 645.

²⁵ *Rónai Horváth J.*: Zrínyi Miklós mint hadvezér. Hadtörténelmi Közlemények, 1891, 84.

²⁶ *Szekfű Gy.*: Magyar történet. Bp. 1935, IV. k. 162–164.

²⁷ Áfium: 667.

azonban az is, hogy az Áfium ellentmondásainak teljes feloldása csakis 1663—1664 teljes, nemzetközi méretű, és a politika, a diplomácia, s a propaganda síkjain zajló eseményeinek ismeretében lehetséges. Nincs rá terünk itt, hogy ismertessük Zrínyi több újonnan előkerült 1663—1664-ben írott levelét, Zrínyi Péter 1664 eleji regensburgi küldetését és más dokumentumokat. Ezek kétséget kizáróan bizonyítják, hogy Zrínyi maga is csakis e szövetségi rendszerben képzelte reálisan megvalósíthatónak a török kiűzését Magyarországról. A nyilvánosságának szánt propaganda- és röpiratanyag, illetve a tényleges diplomáciai-politikai munka között azonban nyilvánvaló eltérések is voltak. A Habsburg-dinasztia léte és programja ugyanis olyan politikai közeget teremtett, amely ezt egyenesen megkövetelte.

3. A Habsburg-állam — mint ismeretes — a XVII. század közepén is a mintegy félévszázados török békét kívánta mindenáron fenntartani.²⁸ Dinasztikus érdekei azonban ellentmondásos helyzetbe sodorták. Mert amennyire szükséges volt, hogy nyugati érdekei miatt keleten biztonságban legyen, ugyanúgy nem mellőzhette azt a körülményt sem, hogy ha nyíltan szembefordul a török kiűzését kívánó, sőt követelő európai közvéleménnyel, az éppen csorbítaná a dinasztia európai tekintélyét. 1660—1663 eseményei — Várad elvesztése, Erdély bukása, a török támadó hadjárata — az udvar békepolitikájának teljes és nyilvánvaló csődjét bizonyították be. Hatalmi súlya, országainak földrajzi helyzete következtében a török elleni háború szervező központja kell, hogy legyen. Noha e tekintetben az állam irányító körei korántsem egységesek, a vezetés — Portia herceggel, a Titkostanács elnökével—annak a csoportnak a kezében van, amely viszont csakis a *védelem* megszervezését, a *védekező* háborút tartja elképzelhetőnek. Lipót császár kiáltványai, diplomáciai utasításai, s méginkább diplomáciai tárgyalásai a kereszténység védelmének XVI. századi eszmekörében megfogalmazott, s a török támadás veszélyét elhárító, kizárólag defenzív háború programjára szorítkoztak. Ilymódon 1663—1664-re sajátos kettősség alakul ki. A nagy támadó háború nemzetközi szövetségi rendszerében a Habsburg császárt központi hely illeti meg. Akár a magyar, vagy a Rajnai szövetségben készült, vagy a francia propagandaanyagot nézzük, ezt több-kevesebb reverenciával érzékeltetik is.²⁹ Nyíltan az udvar sem tiltakozhat a koalíció ellen. De mégis megtesz mindent, hogy leszerelje a túlonúl jól induló támadó háborút, amely abban a nemzetközi szövetségi rendszerben, amelyben kibontakozóban van, nyilvánvalóan sérti a dinasztia érdekeit. Jellemző, hogy XIV. Lajos regensburgi követe, Gravel mennyire érzékeli: a Habsburg-udvar túl soknak és veszélyesnek érzi XIV. Lajos törökellenes gesztusait. „Azt hiszem — írja —, hogy a császár miniszterei káromkodnak magukban öfelsége nagylelkűsége és amiatt a készség miatt, melyet a birodalom megsegítésére tanúsít.”³⁰ A vasvári béke megkötésének máig eléggé nem tisztázott körülményével együtt, történelmi jelentőségének teljességében csakis a nemzetközi politika összefüggéseiben mérhető le.³¹

²⁸ *Perjés G.*: Zrínyi Miklós és kora. Bp. 1965.

²⁹ János Fülöp hivatalos levele Wesselényi nádornak. Regensburg, 1664. febr. 15. (fogalmazvány) HHStA MEA Reichstagsa. Fasc. 219. T: 7, 192. és Wesselényi János Fülöpnek, Stubnya, 1664. febr. 27. uo. Fogalmazványa OL E 199 Wesselényi-család levéltára Fasc. 8.

³⁰ Gravel levele Lionne-nak d. n. idézi *Chéruel*: i. m. 14.

³¹ A francia külpolitika változására s a török hatalom európai diplomáciai súlyának növekedésére hívta fel a figyelmet újabban: *Köpeczi B.*: A Thököly-felkelés külpolitikája. Valóság, 1974. 7. sz.

Tisztelt tudományos ülészek! Miért fulladt kudarcba az 1663—1664. évi koalíció? Mennyiben és hogyan volt mégis előzménye a törököt kiűző háború úgynevezett szövettségének? Miért sikkadtak el ez utóbbiban 1660—1664, az új Európa, realista, egyetemes értékei? Miért hiányzott belőle Franciaország, Moldva, Havasalföld, Erdély, Svédország és nem utolsósorban Magyarország? És mit jelentett történelmünkben a török kiűzését elődázó negyedszázad véráldozatban, politikai súlyvesztésben, a magyarság Európa népeivel való közösségérzéseinek elsikkadásában, a nemzeti önértéktudat sérüléseiben? Kérdések tömege, s előadásunk a válaszokhoz csupán néhány szempontot adhatott.

Munkánk nincs lezárva. Az elmondottak főleg a bécsi levéltárak anyagára épülnek, és a XVI—XVII. század magyar irodalomtörténész és történész kutatóinak, nem utolsósorban az I. magyar osztály idősebb és fiatalabb munkatársainak gondolatébresztő eredményeihez kapcsolódnak és friss vitalégekörében alakultak ki.